

۱. الگوهای فعلی مصرف انرژی، با عواقبی ناشناخته اما بالقوه فاجعه‌بار برای حیات بشر، در حال گرم کردن زمین هستند.

۲. انسان‌ها موظف‌اند منابع حیاتی (نظیر آب، هوا و غذا) را بی‌کم‌وکاست به نسل‌های آینده بسپارند.

۳. بشر امروزی وظیفه دارد به میزان قابل توجهی مصرف انرژی را کاهش دهد.^۱ در نگاه دینی، قناعت در کنار غنا و ثروت، از عواملی است که زندگی را گوارا می‌سازد. با وجود این، ثروت بدون قناعت گوارایی زندگی را نخواهد چشاند. جامعه مصرف‌گرایی که قناعت‌پیشه نیست رضایت خاطر شهروندان خود را برآورده نمی‌کند. از همین روست که از منظر آموزه‌های اسلامی، زندگی پاک و حیات طیبه بشری حیاتی است که روح قناعت در آن دمیده شده باشد. قناعت از مفسد ناشی از حرص و آز ثروت‌اندوزی می‌کاهد و از زیان‌های اقتصادی جلوگیری می‌کند و مخارج مازاد را در مشارکت‌های اجتماعی - اقتصادی به کار می‌بندد.

حد مطلوب بهره‌مندی و استفاده از نعمت‌های الهی آن است که همراه با رعایت اعتدال و به قدر کفاف باشد. اعتدال و قناعت در مصرف موجب بقای نعمت و پدیدآورنده می‌شود و زمینه مناسبی برای رشد صفات و کمالات معنوی در انسان است. از جمله آموزه‌های سیره معصومین (علیهم‌السلام) این است که انسان تولید و انفاق زیاد داشته باشد، ولی در مصرف شخصی به حداقل قناعت کند. هدف از تلاش برای تولید در سیره آن بزرگواران ارتقای سطح معیشت مردم بود. آنان با تولید بیشتر، کمترین بهره‌برداری و استفاده شخصی را داشتند. امام کاظم (علیه‌السلام) درباره اعتدال در مصرف می‌فرماید: «وَمَنْ اقْتَصَدَ وَقَنِعَ بَقِيَّتِ عَلَيْهِ النِّعْمَةُ وَ مَنْ بَذَرَ وَ اُسْرَفَ زَالَتْ عَنْهُ النِّعْمَةُ»^۲ هرکس میانه‌روی و اعتدال را رعایت کند و قانع باشد، نعمت برای او باقی خواهد ماند، و هرکس اسراف کند، نعمت از دستش خواهد رفت.»

مصرف اخلاقی

بحران مصرف‌گرایی به مثابه یکی از لوازم فرهنگ سرمایه‌داری مدرن، اکنون جهان را در حالت بحرانی قرار داده و اندیشمندان غربی را نیز به هراس انداخته است، تا جایی که برخی بدان واکنش نشان داده‌اند. فیلسوف اخلاق

۱. به نقل از: علی اصغر هاشم‌زاده، «مصرف به مثابه فعل اخلاقی»، ص ۸۳.

۲. علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۷، ص ۳۲۷.

معاصر، پیتیر سینگر، در کتاب چگونه زندگی کنیم؟ اخلاق در عصر منفعت شخصی، چنین می‌نویسد:

«ثروتمندان غربی باید در خودداری از مصرف بیهوده و سبکسرانه، پیش‌قدم باشند و منابع ذخیره‌شده از محل مصرف بهینه را برای رهایی از فقر جهانی اختصاص دهند. میزان بالای مصرف (معضل بزرگ جوامع امروزی) به تخصیص نادرست و کاهش منابع و نابودی جهان منجر خواهد شد.»^۱

بخشش ۲-۲.

یکی از راهکارهای جلوگیری از وسوسه‌پذیری برای مصرف‌زدگی و جلوه‌های آن، مانند تجمل‌گرایی، چشم‌وهم‌چشمی در مدگرایی، ریخت‌وپاش و اسراف و...، انفاق و بخشش مال است. خداوند در قرآن کریم انسان را به دو چیز امر کرده‌است: عدل و احسان.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾^۲

«همانا خدا (خلق را) به عدل و احسان فرمان می‌دهد و به بذل و عطای خویشاوندان امر می‌کند و از افعال زشت و منکر و ظلم نهی می‌کند و به شما پند می‌دهد، باشد که موعظه خدا را بپذیرید.»

بخشش و انفاق آرامش و شادی را به انسان هدیه می‌کند. انسانی که دارایی‌ها و اموال خویش را مخفیانه و آشکارا در راه خدا می‌بخشد و در این مسیر منت و آزاری نمی‌رساند خداوند برای وی پاداشی بزرگ در نظر گرفته‌است؛ بیم و اندوه را از دل او برمی‌کند و در عوض، آرامش و شادی را جایگزین می‌کند: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»^۳ کسانی که اموال خویش را در راه خدا انفاق می‌کنند و بعد این انفاق خود را با منت یا اذیتی همراه نمی‌کنند، پاداش آنان نزد پروردگارشان است و نه ترسی دارند و نه غمی.

آرامش و شادی اثری درونی است که برای خود فرد ایجاد می‌شود، ولی بخشش از آنجا که در ارتباط با دیگران انجام می‌شود و نیازهای دیگران مدنظر قرار می‌گیرد، آثار

1. Singer, *How are We to Live?* Ethics in the Age of Self-Interest, p.45-64.

۲. سوره نحل، آیه ۹۰.

۳. سوره بقره، آیه ۲۶۲.

شفابخشی در حوزه روابط انسانی دارد. نزدیک کردن دل‌ها به یکدیگر (به تعبیر قرآنی: تألیف قلوب) و سلامت اجتماعی و پر کردن بخشی از شکاف طبقاتی و تسهیل زندگی برای محرومان از جمله آثار جمعی و مؤثر در بخشش است که در نهایت رفتارهای اقتصادی فرد در حوزه مصرف را نیز کنترل و هدایت می‌کند. درواقع، یکی از پیامدهای بخشش در روابط اجتماعی، رشد و به دنبال آن سلامت اجتماعی است. در قرآن کریم، تطهیر و تزکیه دو پیامد انفاق و بخشش به شمار رفته‌اند: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»^۱ از اموالشان زکات بگیر تا به این وسیله پاکشان کنی و (اموالشان را) رشد دهی، و درباره آنان دعای خیر کن که دعای تو مایه آرامش آنان است و خدا شنوا و داناست.»

«تزکیه» به معانی «برکت در مال»، «رشد اجتماعی انسان»، «رشد فکری» و «رشد اخلاق زیبا» به کار رفته است.^۲ در تبیین تأثیر بخشش بر سلامت و رشد اجتماع باید گفت بخشش رفتاری بیرونی است که بیانگر صفتی درونی است و این صفت درونی مقدماتی دارد. توجه به نیازهای دیگران، دغدغه نسبت به دیگران و وضعیت اجتماعی و اقتصادی آن‌ها، از جمله نگرش‌هایی است که رفتار بیرونی بخشش را شکل می‌دهد. خروج از خود و توجه به دیگران به معنای خروج از خودخواهی و قدم گذاشتن به مسیر انسانیت است. تکرار این عمل (بخشش) دیگرگرایی را در انسان نهادینه می‌کند و اینجاست که رفتارهای اقتصادی فرد براساس خودخواهی پایه‌ریزی نمی‌شود و این به معنای رشد و سلامت اجتماعی در فرد و دوری از مصرف افراطی و مسرفانه است.

۳-۲. اولویت‌بندی در مصرف

محدودیت درآمد و امکانات موجود از یک سو و مخارج و هزینه‌های سنگین و نیازهای گوناگون زندگی از سوی دیگر موجب می‌شود که پاسخ‌گویی به همه آن‌ها مقدور نباشد. از همین رو، تدبیر معیشت اقتضا می‌کند که هزینه‌های زندگی اولویت‌گذاری و طبقه‌بندی شوند و براساس آن، هزینه‌ها برای تأمین نیازهای ضروری و محوری تمرکز یابند و اهداف فرعی و کم‌اهمیت در ردیف‌های بعدی قرار گیرند. این مسئله وقتی خود را نشان می‌دهد

۱. سوره توبه، آیه ۱۰۳.

۲. علامه طباطبایی، *تفسیر المیزان*، ج ۹، ص ۳۷۷؛ ابن عجبیه، *البحر الممدید*، ج ۲، ص ۴۲۵؛ حقی بروسوی، *روح البیان*، ج ۳، ص ۴۹۶.